

*Prolog k romantismu***1**

Rousseau jest dnes stejně aktuální, jako byl před sto padesáti lety: naléhá na dnešek stejně vášnivě jako na svou dobu; a jest dnes stejně vášnivě milován a stejně vášnivě odmítán, jako byl milován a odmítán za svého života. Všude, kamkoliv se obrátíš, narážíš dnes na Rousseaua: v poesii sluje jeho jméno nejen romantism, nýbrž i realism a naturism; ve filosofii odpor proti intelektualismu; na poli náboženském kult osobní inspirace, svéprávnost a svézodpovědnost osobnosti nábožensky cítící proti historickému dogmatu a pozitivní církvi; v životě právním a státním otázka sociální, bolest vyliďňovaného venkova, nebezpečí dělby práce a kapitalismu. Kdekoliv dotkneš se problému kulturního, touhy po plné a silné osobnosti lidské, harmonie mezi jednotlivcem a společností, otázek společenského zdraví a společenské síly — všude střetáš se s Rousseauem.

Vsákl se v celou naši přítomnost; a jest jeden z úhelných kamenů, o něž se opírá. Jeho vášnivými čtenáři byli duchové tak různé struktury jako Kant a Tolstoj, a zasáhl hluboce v myšlenkový a osobnostní vývoj obou. Z jeho učňův jsou i mladý Goethe i Shelley a Byron. Pěje-li Byron „The tree of Knowledge is not that of Life“, jest rousseauovec a rousseauovec jest i Musset, když v překrásném sonetě, psaném zoufalému otci na útěchu po smrti dceřině, v jedné z posledních svých významných básní, vyslovil celé své životní kredo: Dans la pauvre âme humaine, La meilleure pensée est toujours incertaine, Mais une larme coule et ne se trompe pas.¹ A protestuje-li dnes veliký

1 - „V ubohé duši lidské nejlepší myšlenka jest nejista, ale slza plyne a neklame se.“ A M. Régnier, de la Comédie française, après la mort de sa fille; psáno 1849.

soudobý myslitel francouzský, Henri Bergson, v závěrečné kapitole své „L' évolution créatrice“ proti „kinematografickému mechanismu myšlenkovému“, proti křivému mechanickému evolucionismu Herberta Spencera — jak nevzpomenout, že Rousseau stál v obdobném odporu k favorisované základní ideji své doby, k pokroku mechanicky pojímanému, jako by šlo o neustálé vršení kapitálu na kapitál, proti „soustavě abbéa de Saint-Pierre, který tvrdil, že rozum lidský neustále se zdokonaluje, uváží-li se, že každé století připojuje své poznatky k poznatkům století předešlých“¹ A vlivu jeho neznikli úplně ani ti, kdož reagovali proti němu co nejvášnivěji, na příklad Nietzsche. Jeho zápas jest v podstatě zápas o oproštění se, o primitivism, zápas o „fiolosofování kladivem“ a má obdobu v Rousseauově odboji proti soudobé filosofické scholastice, proti rozumářskému dogmatismu encyklopedistů, v jeho kultu instinktu a intuice.

Boj, který Rousseau zdvihl proti osvětářství a rozumářství své doby, není dobojován ani dnes; a my jsme dnes jen pokračovateli v jeho touze a úsilí, získati moderní duši nové orgány, zvroucniti její vnitřní smysl, nadáti ji novou schopností mythotvornou. Třebas mnohé otázky formuluješ si jinak než Rousseau a řešíš je jinak než Rousseau, cíl tvůj jest stejný, jako byl cíl jeho: doceniti nesmírnost života, jeho nevyzpytnou sílu, tajemství, krásu a velikost; odmítnouti mrtvé formulky, které se stavějí mezi něj a tebe a ochuzují tě o jeho plnost; nalézati nové a hojnější cesty k němu; vyvolávat i a ovládati methodicky životní extasi. Touha Rousseauova jako touha naše jde za celým člověkem, za obrodou, prohloubením a zvroucněním celé jeho bytosti, tělesné i duševní; jako Rousseau usilujeme vytěžit i pro kulturu všecko bohatství lidské existence a k cíli tomu máme jako on stejně daleko posud.

Abys pochopil převratný vliv Rousseauův v jeho vrstevníky, jest

1 - List markýzi de Mirabeau z 26. července 1767. Rousseau namítá zde: „Neviděl, že rozum lidský má stále týž rozměr a rozměr velmi úzký, že ztrácí na jedné straně, co získává na straně druhé, a že předsudky stále se obrozující ubírají nám tolik ze získaného poznání, kolik kultivovaný rozum může nahraditi.“

třeba zpřítomniti si stav literatury, do ní Rousseau vkročil: srovnáním toho, co nalezl, s tím, co opustil, ozřejmí se ti nejlépe jeho tvůrčí význam. Pro tehdejší fázi francouzské literatury nalezl jsem svědka nade všechny ostatní povoláného a významného v mladém geniálním cizinci, jenž žil tehdy na pomezí francouzském, byv sem přilákán láskou k francouzskému jazyku: míním mladého Goetha, který trávil jako mladý jedenadvacetiletý muž půldruhého roku ve Strassburce a vypsalsvá pozorování a své zkušenosti v jedenácté knize autobiografické „Dichtung und Wahrheit“. Goethe charakterisuje zde tehdejší literaturu francouzskou jako „bejahrt“ a „vornehm“, starou a vznešenou. Rozhodující slovo vedli v ní starci, předem stařec Voltaire. Literatura měla vědomí svého epigonství; cítila, že vrchol její jest překročen, že květ její jest již za ní, v sedmnáctém století, a minulost a tradice ležela na ní těžkým útlakem. Literatura byla zcela společenská; lidé společnosti a lidé literatury, míní Goethe, kazili se navzájem. Všeobecná nevážnost, skepse, ironie byla typickým příznakem této literatury; doba v ní plovla a sám Voltaire musil bránit se ze všech sil, aby neutonul v tomto proudě; svými díly vykupoval si jen odklad konečného ortele zastaralosti. Filosofie encyklopedistů, jejich materialism a atheism děsil pak Goetha přímo svou strašidelnou mrtvolností. Od tehdejšího francouzského ducha odpuzovalo mladého německého básníka všecko: život francouzský byl mu příliš určitý a vznešený, poesie studená, kritika ničivá, filosofie abstrusní a přece nedostatečná.

Do této literatury, jejíž pochybná síla jest v usoustavněné skepsi a ironii, v chladné superioritě střízlivého rozumu, v železné tradici, vypěstovavši řadu úzkých genrů a přesně je od sebe odlišivši, do této uzavřené aristokratické společnosti vtrhuje Rousseau jako mladý plebejec, jako vzbouřenec proti všem historickým představám a konvencím. Nezná a nechce znát jejich smluvených znamení; táže se otázkami, které se pokládají v dobré společnosti — ve voltairovské „bonne compagnie“ — za prostořeké; věci, které se opisují, jmenuje vlastními jmény a patheticky podtrhuje tam, kde posud se jen napovídalo a dopovídalo mrknutím.

Kde jiní své já skrývají nebo dávají mu vystupovati jen jako pozorovateli nebo ironickému glossátoru, Rousseau obírá se jím široce jako jedinou důležitostí; kde jiní dráždí a bodají ironií, chce Rousseau přesvědčovat, přemlouvat, strhovat; proti jejich suché a studené eleganci, proti úzkému sarkasmu staví svůj široký pathos, svou zvláštnou lyrickou prózu, rytmickou a harmonickou, rozlévající se přes všechny meze genrové, užívající metafor a obrazů, vyhrazených posud jen poesii.

Kde stará klasická próza francouzská klade všeobecný odtažitý termín, oblibuje si Rousseau slovo konkrétné, živé, jiskrné, vlastní a jedinečné, jímž chce vystihnouti *určité* vlastnosti věcí, osob a dějů a tímto vlastním konkrétním slovem charakterisuje, popisuje podrobněji a obšírněji, než bylo posud zvykem, předměty a úkony všedního měšťáckého nebo statkářského života, všední občanskou existenci, hospodářství, domácnost, rodinu, čeled, dílo rolnické a zahradnické, práce, hry, zvyky, obřady a slavnosti polní a viničné. Kdežto stará klasická literatura má složitou strategiku, vypracovanou v soustavu skoro vědní, operující hlavně dialektikou rozumovou a podávající díla literární cele sladěná jednotnou intonací, kterou důsledně dodržuje a veskrze provádí, Rousseau užívá v témže díle podle potřeby všech method a stylů, sleduje jediný cíl: strhnout, sdělit se, zmocnit se srdce čtenářova: k němu měří, na ně vrhá se nejednou přímým, šíleným útokem; z něho vymáhá ozvěnu stůj co stůj s naléhavostí a nerozpacitostí, která udivovala a pohoršovala. Sdělit se, dojmout — o to jde. Rozechvít srdce čtenářovo stejným souzvukem se srdcem svým, podmanit si je naléhavostí svého duševního rytmu — taková jest poetická methoda Rousseauova. Methoda literárního primitivismu, básnické sympatie. I Tolstému jest umění nákazou, i Tolstoj cení je tím výše, čím více zasáhne z duše čtenářovy, čím více se umí sdělit, čím mocněji dovede tě rozechvít.

Již tento úhrnný rozbor literární formy Rousseauovy ukazuje, že jde zde o nový útvar básnický, který ostře odlišuje se od útvaru klasicistického. Ještě jasněji vynikne ti duše tohoto nového básnického typu, povšimneš-li se podrobněji vnitřní tvůrčí básnické práce Rous-

seauovy, samé jeho duševní inspirace. Šťastnou náhodou jest možno sledovati fázi po fázi tvůrčí proces Rousseauův při genesi jeho největšího a nejvýznamnějšího díla básnického, „Nové Héloísy“, jež ustavila sám typ moderního románu romanticko-realisticko-měšťáckého a měla vliv v Jacopa Ortise, Werthera, Renéa a jejich mediem v Musseta, George Sandovou až do Flaubertovy „Sentimentální výchovy“.

Genese „Nové Héloísy“ podává typický pohled do samého tvůrčího procesu Rousseauova, který jest příznačný všem pozdějším romantikům.

Rousseauovi byla čtyřicet čtyři léta, když odstěhoval se na jaře r. 1756 z Paříže do své Eremitage v parku La Chevrette. Po létech a létech, jež ztrávil on, někdejší tulák a neumořitelný chodec, v dusném, zprahlém a lomozném velkoměstě, ocitá se stárnoucí básník v jarní rozkvetlé přírodě. Cosi uklidňujícího dýše na něho z této samoty, ale probouzí se v něm také cosi, co vyvolává k zmocněnějšímu životu všechny základní podvědomé síly jeho duše: stoupají v něm jako míza ve stromě, plní jeho obraznost sladkou vegetativnou tepnou. Rousseauovi samota — la solitude — jest důležitým činitelem hygienickým; vždycky byla mu jakýmsi regeneračním prostředkem, ocelitou lázní duševní; jediné v ní žije plně všemi orgány duševními, noří se přímo v plnost své existence a koupe se přímo v ní, v jejím dřimotném snovém podvědomí.

Takto kvasí v něm tedy a jitří se v něm obraznost jako nikdy před tím, obraznost fysiologická, teskná obraznost vegetativně smyslná; rozdmýchává-li ji cosi vnějškového, jsou to jen eroticky elegické vzpomínky z prchajícího nebo lépe uprchlého mládí Rousseauova. Všecko — a především jeho situace životní — přispívá k tomu, aby minulost nalezla na básníka intenzivněji, než kdy před tím: Rousseau jest na sklonku mužných let a víc; snad na samém sklonku života — neboť nemoc jeho, mučící jej od mládí, vůči hledě se horší — a, doznává si, *nežil posud. Zemře zítra — aniž žil.* „Viděl jsem se již na sklonku svého věku kořistí bolestného utrpení, domnívaje se, že blížím se ke konci své dráhy, aniž jsem plně užil snad žádné z rozkoší, po nichž dychtilo mé srdce, aniž jsem povolil živým citům, které tu dřímaly, aniž jsem

okusil, ano jen ochutnal opojné rozkoše, jež mocně plnila mou duši, ale nemajíc předmětu, vždycky byla v ní tištěna, nemohouc jinak vyplynouti z ní než mými vzdechy.“¹

Tak jest obklopen neustále sladce tesknou mlhou smyslného snění, z níž se mu zhušťují jednotlivé figury jeho minulého života erotického. Rousseau nežil nebo skoro nežil — v tom jest nutno věriti mu doslova. Jeho empirický život erotický byl opravdu úžasně chudý: tento člověk, trávený vnitřním žářem, byl těžkopádný a na vnějšek bojácný; měl *touhu* tak intenzivnou, až neměl *vůle*, a proto unikal mu vždycky čin. Bránu erotického ráje otevřela mu jeho „maman“, Mme Warens, způsobem jedinečně střízlivým a trapným, který musil pošpinit mu navždy vzpomínku na tento její čin; a pak přišla již jen jeho žena, Teréza Levasseurová, tvor zanedbaný stejně na duši jako na těle, o níž sám prohlásil, že jí nikdy nemiloval. Co bylo mezi těmito dvěma ženami, bylo několik dobrodružství citových, flirty, touhy a snění, krátké a prehavé setkané s několika dívkami a ženami. Obrazy těchto žen vznášejí se nyní před rozdrážděnou a pobouřenou, přecitlivělou duší Rousseauovou, která se pře s osudem a vynucuje si skoro od něho, vyvolává si přímo z jeho klínu své rozhodné erotické prožití. „Viděl jsem se obklopený seraiem hurisek,“ píše Rousseau sám, charakterisuje zvláštní jasnovidný stav svých tehdejších mučednický smyslných extasí.

Toto smyslně bolestné a zaklánačsky vášnivé snění zhustilo se posléze Rousseauovi ve dvě ženské figury, „v jednu hnědou a v druhou plavou, v jednu živou a v druhou sladkou, v jednu moudrou a v druhou slabou, ale slabou slabostí tak jímavou, že ctnost, zdálo se, tím jen získává“. Tak vznikly Julie a Klára. A k nim přibásnil figury ostatní, nejprve muže, jemuž jedna jest milenkou a druhá „něžnou přítelkyní, *ano i cosi nad to*“. Netrpěl ovšem mezi oběma ženami ani žárlivostí ani jiných sporů — jeho obraznost byla smyslně pokojná, vegetativně dřímotná, jak jsem řekl, a té těžko představují se děje násilné a rozladné. A tímto milencem jedné a polomilencem druhé myslil si básník

1 - Confessions. Část II, kniha IX.

sám sebe — neboť tak velela tehdy naléhavá tíseň jeho rozdrážděného, nenasyčeného srdce.

Genese svrchovaně charakteristická. Velicí básníci klasičtí — ať Dante, ať Shakespeare, ať Molière — tvoří zcela jinak: tvoří z přebohatých zásob svého života, z nespočetných *zkušeností životních, získaných i pozorováním i prožitím*. Tito básníci byli velicí znatelé, pozorovatelé a zkoumatelé člověka ve všech jeho situacích životních, v jeho existenci soukromé i veřejné, a tvořili z překypující plnosti svých zkušeností — ony jsou jejich látkou psychickou.

Rousseau naproti tomu neznal ani života, ani lidí; jeho neznalost v tomto směru jest právě pro něho příznačná, ona určuje směšně tragický ráz jeho života: neznaje člověka, dostává se po celý život do křivých, nejasných situací. Životní kořist jeho jest chudá, skoro žádná. V čtyřicátém čtvrtém a pátém roce touží po životě, jako toužívá po něm v normálních poměrech jiných dvacítiletý: jako po čemsi opojném a omamně svůdném, jako po nervovém hašiši, jako po sladkém jedu srdce.

Rousseau tvoří tedy ze svých vzpomínkových snů, ze své neukojené touhy, z hladu svého srdce, z mučivé závratí svých napjatých, rozdrážděných nervů. Sny, touha, extase jsou však řídká, mlhavá a parnatá látka: aby jí dodal hutnosti, aby ji mohl umělecky zcelit a slít a přiblížit čtenáři, musí Rousseau užít důrazu nepoměrného k věci, o níž jde — pathosu; musí podtrhovat. V umění jeho vniká tím cosi křečovitého, násilného, divadelního proti klidně věcnému přednesu klasiků.

Jak charakteristické jest tomu, kdo umí číst, že rek Rousseauovy „Nové Héloisy“, Saint-Preux jest určován ve všem ženou, Julii! Žena zde po prvé v té míře rozumuje, řeční, jedná, rozhoduje, odolává, má v ruce otěže poměru; žena jest zde silnější muž; muž jest vedle ní slaboch. Typická situace moderní romantické poesie jest stvořena! Stvoření jsou i slabošští rekové mladého Goetha, Chateaubrianda, Shelleye, Musseta, Flauberta — stvořeny jsou i filosoficky uvědomělé, emancipované a výmluvné rekyně George Sandové.

A stejně tvoří všichni romantikové.

Tvoří z nepochopitelného prázdna — slovo jest od Rousseaua a jest to typické rousseauovské slovo, kterému nerozuměli z počátku jeho vrstevníci — svého srdce; tvoří ze srdce buďto opravdu neukojeného nebo přesyceného a rozdrážděného halucinacemi a chimérami štěstí. Jejich postavy jsou loutkami svých vášní; umějí snít, ale neumějí ani jednat, ani — trpět. Toho dovedly — ke cti Rousseauově budiž to řečeno — ještě figury jeho, zejména Julie, mnohem lépe; Julie překonává svou znovu procitlou vášeň k Saint-Preux opravdu heroicky, po corneillovsku, ačkoliv, nebýt náhodné smrti její, podlehla by jí, jak sama cítí a vyznává.

Nebezpečí citu, z něhož činí se jediná strava duševní, nebezpečí subjektivismu, o něž opřel Rousseau moderní poesii, jsou příliš nasnadě, aby bylo třeba obšírně je dokazovati. Cit, v němž se neustále zhlížíš a zrcadlíš, cit, který uměle kultivuješ, jímž chceš výlučně vyplnit život, od něhož jedině žádáš metodu a pravidla své duševní životosprávy, odmocňuje se a zvětrává. Cit zvrhuje se u romantikův a ovšem již u Rousseaua leckdy v sentimentalitu. Já se rozdvojuje a zeslabuje; lepší část jeho vyčerpává se a stravuje se zcela sebezporováním. Vzniká narcisism, duševní marnivost; a vytváří se citová scholastika, jiná než scholastika racionalistická, ale ve svých krajnostech stejně nebezpečná a stejně ohrožující životní sílu a plnost. Nálada není již pouhým hudebním doprovodem životním, stává se samým jeho cílem a smyslem: jest účelně pěstována a vyvolávána, aby mohla býti vychutnávána.

Ale přes všecko, co jsem zde řekl: nebylo jiného východiska z epigonství klasicistického než cesta Rousseauova. Poesie klasicistická byla v době Rousseauově již pseudopoesií, která žila ne z tvorby, nýbrž z formulek a podávala odvozeniny z odvozenin a odvary z odvarů. Romantická revoluce nebyla snad kladný zisk, ale byla cosi nad to: byla prostě nutností; nutností přechodu k útvarům novým: nebylo možno dostat se jinak přes mrtvý bod než takto.

A kromě toho: jsou v básnickém díle Rousseauově i jiné zárodky. Probudilo smysl pro každodenní existenci lidskou, pro její prostě vel-

ké a prostě důvěrné formy, pro život rodinný, přírodní, vesnický, maloměstský, sprostný, tichý a monotonní, ale také výrazný ve svém odvěkém rytmu základních funkcí životních. Naučil viděti, co bylo přehlíženo, co bylo podceňováno jako nedůstojné poesie; a naučil zírati vážně na mnohé, co budilo posud jen smích, co sloužilo jen za komicou stafáž básnického dění.

Slávou Rousseauovou zůstane již, že nemohl pochopiti a odpustiti Voltairovi jeho posměch a opovržení, jež projevoval při každé příležitosti lidu, ubožákům a chudášům. Voltairovi záleželo na tom, aby osvěta zvítězila jen v „dobré společnosti“, ve společnosti urozené nebo zbohatlé; soudil v tom jako parvenu, kterým byl: hrubě a plebejsky. Lid chtěl míti Voltaire věřícím, aby dal se snáze ovládati a držeti v kázní; jako všichni požívači byl i Voltaire bázlivý; ale nesmírná naděje proudila jako světelná řeka srdcem Rousseauovým a činila je velkodušným; zbrojila je opovržením ke každému útisku a láskou ke každé volnosti. Správně vystihl Rousseau sám poměr svůj k Voltairovi, když mu napsal: vy užíváte, já doufám, a naděje krásní všecko.¹

Rousseau první po dlouhé době procítil znova Kristovu lítost se zástupy. První ve své době změřil hlubokou bídu nízkých stavů; srdce jeho nebylo hluché a slyšelo ston lidu úpícího v útisku. Káral barbarské ne již vybírání, ale vydírání daní; viděl zuboženého sedláka francouzského, zmučeného prací a bídou kleslého skoro pod zvíře porobou staletou.

A v oblasti poesie vycítil, že dělník obdělávající půdu jest krásný ve své těžké práci, a napověděl Milleta: předpověděl ve svých vážných patriarchálních idylách příští velkého přísného umění epického. Byl proniklý nejvážnější a nejčistší částí antické poesie a dovedl zasnoubiti ji s nejlíbeznějším a nejlaskavějším duchem křesťanským.

1 - Lettre à Voltaire, srpen 1756.

Rousseau jako jest básník subjektivný, jest i myslitel subjektivný — v tom jest jeho síla i jeho slabost. Z tísně a temného tlaku vlastního života tryská mu pravda, která jest vnitřní jistota a jež netouží ani, aby byla dokazována a prokazována rozumově; nevěří ani v evidenci rozumovou; chce jen sdílností, přenosností své síly a plnosti působiti v život a podmaňovati si jej tím, že jej strhuje k sobě. Jeho myšlenková práce tryská z osobní inspirace, z jakési základní prazkušnosti duševní; jeho myšlenka nestojí sice — má svůj vývoj a vykoná kus práce — ale krouží stále kolem této základní inspirace a kupí se kolem ní jako hvězda kolem žhavého jádra.

Rousseau byl duch naivní, opravdový, milující vášnivě život láskou až náboženskou a extatickou a oceňující jej svým vnitřním smyslem, primérně, mimo všecko přemýšlení a nad všecko přemýšlení, jako nesmírný klad, statek, jistotu — jako nezměřitelné dobro. Význam a cena Rousseauova jest právě v tom, že jest nad všechny své vrstevníky vášnivější a upřímnější milenec života a hledatel života pravého, celého, plného, mocného a zdravého a právě proto kritik a odpůrce empirického života své doby: života zeslabeného, odmocněného, rozpoltněného, zvrhlého. V tom jest a bude vždycky jeho síla: v povznesených hodinách své duše cítil život všemi kořeny své bytosti jako dobro — a nic, žádné sebebědnější, sebevícě pokořující zkušenosti jeho běžného života nedovedly mu vzíti tuto víru a zviklati toto nadrozumové poznání. Uměl ve svých chvílích proniknouti od odvozených forem, od náhodných časových zlomků k samému jádru a prameni životnímu, uměl procítiti bezprostřednou, žádným slovem nepostižitelnou radost pouhé a prosté existence životní: bezprostřednou intuicí dovedl vnořiti se v životní tajemství i blaženství.

Měl ve velmi vysokém stupni kladný, náboženský cit životní. Měl chvíle, kdy srdce jeho jako srdce jeho Julie přetévalo vnitřním bohatstvím, silami, jichž nedovedli spotřebovati ani lidé, ani věci konečné; kdy, jak praví v listě k p. de Malesherbes, „jeho srdce, sevřené do hranic tvorů, trpělo příliš tísní“, kdy i vesmír byl mu úzký a dusil jej a kdy toužil vylíti se přímo v bezkonečno.

Tento vzácný dar extase přinášel mu však jen jeho *talent a kult samoty*. Samota — la solitude — jest důležitý pojem v duševní životospřávě Rousseauově. Jen tváří v tvář přírodě, daleko měst a lidí kulturních, dosahoval tohoto nejvyššího stupně své životní expansivnosti, rozvinutí, vystupňování a vylití celé své bytosti. Odtud jeho chvála samoty, kterou doporučuje jako regenerační prostředek svému úpadkovému lidstvu vrstevnickému jako pochody, plování a jiné cviky tělesné. Samota jest Rousseauovi cestou k životní plnosti. Nemá rázu misantropického — naopak: zde, v samotě, učí se člověk milovati své bližní, neboť zde roste a sílí, a *opravdová síla jest u Rousseaua vždycky dobrá*: silný člověk, jak kypí a tryská silou, miluje přirozeně všecko, co se mu podobá, miluje svého bližního, jest dobrý a soucitný — takový jest základní optimism rousseauovský; optimism, který nedovede představit si sílu jako zlo; optimism, který, dostane-li se do sporu všemohoucnost boží s dobrotou boží, obětuje klidně všemohoucnost.¹

Tuto vášnivou horoucí lásku doplňovala u Rousseaua ovšem také vášnivá nenávisť; nejen že Rousseau jako skoro všichni extatikové nedovedl se udržeti dlouho ve vzletu s rozpjatými křídly a spadal se svého nebe na tvrdou zemi a pády ty byly pak dvakrát tvrdé, nýbrž lítost a pokoření z takového pádu a nenávisť k němu byly vzpruhou k novému vzletu a kvasem nového snu. Láska a nenávisť odpovídají si u Rousseaua a rostou na sobě a stupňují se na sobě v kontrastuplný monolog. Jak Rousseau miluje všecko původní, bezprostřední, celé, silné, volné, tak nenávidí všeho odvozeného, relativního, složeného, vyrozumovaného, spoutaného. Rousseau myslí přímo a neustále z duševní dráždivosti, ze stavu duševního napětí, v něž jej vrhá a v němž jej udržuje tento základní protiklad světový. Překážky vybavují všecku jeho energii; jsa od přirozenosti vegetativní, trpný, bázlivý, lenivý, přechází až v útočnou křeč, kdekoli naráží na život odmocněný a zmrzačený.

Na této základní polaritě jeho nitra založen jest protiklad přírody

1 - Lettre à Voltaire; Emile, IV.; Lettre à Christophe de Beaumont.

a kultury, dobra a zla, ctnosti a hříchu — protiklad, který prostupuje a váže všecko jeho citění a přerůstá odtud do jeho myšlení a organizuje je rytmicky. Tato láska a tato nenávisť, které nejsou konstantami, nýbrž jež také prošly vývojem a změnily v různých dobách své vnitřní složení, učinily z Rousseaua filosofa kulturního. Vítězství opravdové lásky v nitru Rousseauově, jeho vnitřní mravní růst jest v tom, jak překonává ve svém vývoji svůj základní protikulturní paradox: z nenávistníka kultury stává se jejím kritikem a posléze jejím očišťovatelem a obroditelem.

„Rozprava o vědách a uměních“ a „Rozprava o původu a základech nerovnosti mezi lidmi“ stojí na začátku tohoto vývoje a jsou nejabstraktnější, nejradikálnější, nejčernější z jeho děl. Zde jest přírodní stav opravdu jakýmsi rájem — koncepcí theologickou — z něhož byl navždy vyhnán prvotný člověk a navždy propadl již všemu neštěstí a vši bídě mravní a hmotné. Lidé odpadli od stavu šťastné nevědomosti a nečinnosti, od stavu, kdy je vedl instinkt; vyšli navždy z fáze malých potřeb, jež bylo možno snadno ukojiti, z období, kdy nebylo dělby práce a tím nerovnosti, majetku, otroctví, luxu: jedli se stromu vědění a odsouzení jsou. Odsudek kultury jest zde naprostý a již proto nevidí Rousseau — a to bývá obyčejně přehlíženo — nikde možnosti návratu v tento původní stav; návrat ten jest mu prostě cosi absurdního. „Co tedy činit?“ táže se zde sám. „Zbořit společnosti, zrušit rozdíl mezi mým a tvým a vrátit se k životu v lesích s medvědy?“ Rousseau přenechává svým nepřátelům „hanbu, aby vyvodili z jeho předpokladů tento závěr“. Rousseauova rada jest naopak dvojitá: buďto žij, jsi-li člověk mysticky založený, o samotě duševní meditací, nebo, jsi-li člověk činu, zůstaň ve společnosti a mírní její zla.

Pojem přírodního stavu v dalším vývoji Rousseauově zjemňuje se, stává se relativnějším, ztrácí ze své abstraktnosti: v „Emilovi“, nejzralejším díle Rousseauově, dovršuje se tento proces. Přírodním stavem rozumějí se zde základní tendence lidské bytosti, zdravé jádro lidské, primární živly duše lidské, instinkt, cit, svědomí, na nichž jest možno vybudovati kulturu jedině zdravou, nebo alespoň nejméně škodlivou. Rousseauovi jde zde o to, aby naučil lidi rozpomenouti se

na sebe, vrátiti se ke svým zdrojům, žiti cele a jednotně — tak jest přírodní život možný i ve stavu civilisovaném; život neporušený a nerozrušený umělými vztahy, jak je utváří špatná, urychlená a přezralá kultura. Zde jest uloženo credo Rousseauova *primitivismu*. Instinkt, naivnost, genius, cit jsou mu pojmy souznačné; a Rousseau hájí jejich práva proti umělému, odmocněnému životu rozumářskému a reflektivnímu; odsuzuje dělbu práce i ve státě, i ve společnosti, i v životě jednotlivcově: život budiž žit člověkem celým a jednotným. „*Rendez l'homme un* — sjednoťte člověka — a učinili jste jej šťastným, jak může být šťastný.“ A zvláště současní filosofové francouzští jsou mu nepřáteli života, poněvadž znemožňují této jednoty: zneuznávají instinktu, hrubě přeceňují abstraktní rozum, reflexi, specialisují život i společnost.

Rousseau jest člověk tvořivý a miluje tvůrčí synthetičnost: má kult genia jako nositele a prostředkovatele životního citu. Proti rozkladnému vtípu a neplodnému skeptickému duchaplnictví, jak kvetlo a bylo oblíbeno v tehdejší společnosti i literatuře, staví životní enthusiasm, poctivost, upřímnost, naivnost, oddanost srdci i instinktu. Tak došel k typu *belle-âme* — slovo jest starší, pochází od Guariniho, ale Rousseau teprve dává mu rážbu — k typu sladkého dítěte přírodního, který staví proti módnímu *bel-esprit*.

Tedy: kult instinktu, tohoto tajemného zdroje lidské obrody, dovede stvořiti ve vyprahlém rozumářství dnešního života společenského jakýsi quasi-přirozený stav a tento obrozený stav jest dnešnému člověku obdobou toho, čím byl původnímu člověku jeho život předcivilizační — takové jsou závěry kulturní filosofie Rousseauovy.

Rousseau byl vášnivý duch, který přecítil znova a přeformoval znova cíle lidského života a úkoly lidského soužití, který dal nový smysl starému životnímu textu, který přenesl těžiště do jiných životních úkonů, než kde bylo hledáno posud.

Dobro záleží Rousseauovi v tom, že nějaká věc plně vyjadřuje svou přirozenost, že volně a cele cítí se tím, k čemu ji určila příroda. Proto základní snaha člověková jest v tom, býti plně sám sebou, vyžítí všechny své možnosti; naivní silná *sebeláska* — *l'amour de soi* — jest

přirozený základní cit lidský. Tato nevinná, naivní a silná sebeláska — již liší Rousseau velmi ostře od marnivé *samolásky*, l'amour propre, záporného, odvozeného citu společenského — přináší s sebou přirozeně soucit, lásku k člověku: expansivná síla mé duše, míní Rousseau, ztotožňuje mne s mým podobencem. Soucit jest tedy jen jedna stránka sebelásky, cit stejně tak původní a neodvozený jako ona. Rousseauova koncepce této naivní dobré původní sebelásky, která objímá egoism i altruism, jest typicky francouzská; velkodušná francouzská myšlenka staví se tu proti myšlence anglické, jež klade za základ jednání egoistickou potřebu sebezachování a dospívá tak anti-nomie instinktu egoistického a společenského. Rousseau jest zde typický Francouz: Vauvenargues před ním a Guyau po něm smýšlí stejně.

Svědomy jest totéž duši, co instinkt tělu; i ono jest jen důsledek duševní síly, duševní sebelásky. „Přírodou jest nám dáno, že milujeme dobro a nenávidíme zla; úkony svědomí nejsou úsudky, nýbrž city.“¹

Dilem Rousseauovým jest, že cit byl uznán za samostatnou stránku lidské duše, za cosi staršího, silnějšího a původnějšího než rozum, a že do něho byly odtud kladeny kořeny lidské bytosti. Rozum jest Rousseauovi jen vztah předmětů k našim potřebám, jest tedy jen náš osobní zájem; cit naopak jest mu „výsledkem zákonů přírodních jako rozum zákonů politických“. „Rozum vytváří *les hommes d'esprit*, cit *les hommes de génie*“ — v tom jest in nuce již celá estetika romantická! Chtít ovládnouti nebo vypuditi vášně rozumem, jest Rousseauovi pošestilost; jen vášně stačí na vášně, cit jen citem může býti nahrazen. „Slyšte rozum,“ říkají nám neustále moralisté. Ale což nevidí, že nás vydávají našemu největšímu nepříteli? Což vášně nemá svých důvodů? *Est-ce que la passion n'a pas sa raison?*“ — slovo velkého psychologa, slovo, které klade základy moderní psychologie!

1 - „Emil“ IV, 294.

Rousseau rozuměl vášni, chápal všude její sílu, krásu, velikost. Jeho sláva jest v tom, že vycítil a utušil životní sílu i tam, kde ji neviděli jeho vrstevníci, zatemněli svým osvětářstvím a otupěli jeho úzkým chudoduchým programem. Tam, kde stojí proti sobě rozum a síla, má Rousseau odvahu rozhodnouti se pro sílu, poněvadž ji vycítil tvůrkyni života: neohlížel se nic, má-li logickou legitimaci nebo nemá-li jí — věděl, že filosofický rozum opatří jí ji již dříve či později!

Leccos zastaralo v Rousseauovi, leccos spadlo se stromu jeho díla a leží jako mrtvé listí pod naší nohou. Ale v *těchto* místech zdvihá ještě hruď naši mohutnou vlnou, v *těchto* chvílích jeho velikosti bije ještě naše srdce v souzvuku se srdcem jeho, jako by neležela mezi nimi propast věků.

Rozuměl vášni a její síle životodárné a živototvorné — porozuměl i vášni duchové, myšlenkové, náboženské. Měl odvahu, úžasnou prostě ve své době, pochopiti i fanaticism náboženský a posouditi jej spravedlivě — v době encyklopedistů a volných duchů, kterým byl předmětem krajního opovržení a hnusu. „Bayle,“ praví Rousseau,¹ „ukázal velmi dobře, že fanaticism jest nebezpečnější než atheism; to jest nesporné; ale opomenul říci, což jest neméně pravdivé, že fanaticism, ačkoliv krvelačný a krutý, jest přece vašeň veliká a silná, která povznáší srdce lidské, která je učí opovrhovati smrtí, která jest mu podivuhodnou vzpruhou a již jest jen třeba lépe řídití, chceme-li, aby z ní vykvetly nejušlechtilejší ctnosti; že naproti tomu beznáboženství a vůbec duch hloubavý a filosofický poutá k životu, zženštuje, snižuje duši, soustřeďuje veškeré vášně v nízkém sobeckém zájmu o sebe, ve sprostotě lidského já a podkopává takto potichu pravé základy každé společnosti: neboť toho, v čem se sobecké zájmy jednotlivců shodují, je tak málo, že to nikdy nevyváží všeho, v čem si odporují. . . Lhostejnost filosofická podobá se klidu ve státě pod despoticou vládou: jest to klid smrti; jest zhoubnější nežli sama válka.“

Höfding cituje toto místo, podotýká, že tu jest dán již úkol Kantův, program nové duchové vědy: ukázati kontinuitu lidského dušev-

1 - „Emil“ IV, 355 pozn.

ního života pod všemi formami historicky danými. A já dodávám: zde jest klíč i k nové dějinné filosofii Carlylově a Stendhalově, která tak hrdinsky ztotožnila sílu s právem. Zde mají svůj duševní zdroj takové činy, jako bylo Carlylovo pochopení a ospravedlnění „fanatika“ Cromwella nebo Stendhalovo pochopení náboženského a uměleckého středověku italského. Zde otevírají se brány romantismu; zde po prvé pozdvihuje se středověk z ponížení a opovržení, v něj je ponořilo abstraktní rozumářství Voltairovo a ostatních encyklopedistů.

3

Rousseau bývá pojímán výlučně jako filosof štěstí — tak pojali jej na př. nejnověji bratři Marius Ary Leblondové ve své knize „L'idéal du dix-neuvième siècle“ — ale pojetí toto není úplné a musí býti doplněno.

Filosofem štěstí byl ovšem muž, který napsal: „Jest třeba býti šťastný, toť cíl každé citící bytosti; toť první touha, kterou v nás vtiskla příroda, a jediná, jež nás nikdy neopouští.“ Štěstí nezáleží však Rousseauovi v požitcích, nýbrž jest rázu negativního: co nejméně trpěti — tedy správně pochopený Epikur. A ovšem toho jest možno dosíci jen tam, kde není rozporu mezi touhou a potřebami, mezi potřebou a jejím úkojem — tam, kde není obraznosti a srovnávání s jinými. „L'art d'être heureux“ takto pojímané bylo Rousseauovi nejnepřístupnější ze všeho umění.

Ale tím není životní filosofie Rousseauova opsána cele. Vedle přirozené dobroty, která plyne ze seberozvinutí, zná Rousseau i *boj o velikost*, ctnost, la vertu, přímý boj i proti vlastní osobě. Ctnost pojímá zde Rousseau ve smyslu římském: vertu — virtus — znamená mu sílu. „Není ctnosti bez síly; není ctnosti bez vítězství. Ctnost záleží ne jen v tom, abys byl spravedlivý, nýbrž v tom, abys byl spravedlivý tím, že vítězíš nad svými vášněmi, tím, že *panuješ nad vlastním srdcem*.“ Tato ctnost jest Rousseauovi výslovně exponentem společenským, požadavkem kulturním: nastupuje tam, kde nedostačuje pou-

há „bonté“, tam, kde společnost ruší tvou samotu a zařazuje tě a utřídí tě ve vyšší útvar. Ve společnosti jest nutno, aby jednotlivec překonával sebe, aby svou vůli individuálnou podřizoval vůli celkové. Zde dostupuje Rousseau ethické kultury velmi vysokého stupně — zde jsme také velmi vzdáleni jeho původního pojetí přírodního stavu se šťastnou lhostejností primitivního člověka. Zde učí se heroismu, zde učí se povinnosti pro povinnost, zde inspiruje se Rousseau Plutarchem, Stoou, křesťanstvím; jest pokračovatelem a následníkem Corneilleovým, když jeho Julie, „nová Héloïsa“, hrdinně chce dostáti své přísaze věrnosti, již složila u oltáře Wolmarovi, a překonává svou znova procitlou vášeň k Saint-Preux. Zde stojíme u kolébky Kantova kategorického imperativu.

Tuším, že to byla Rousseauova touha po rytmické jednotě, tak mocně v něm žijící, jež jej přivedla k tomuto starořímskému pojmu ctnosti. Rousseau nesnášel rozporu mezi člověkem-soukromníkem a člověkem veřejným, člověkem-občanem: kdekoli šlo o společnost, o obec, žádal podrobení se jednotlivce celku — jinak nebylo možno dosíci jednoty. Tento sklon jeho duše, touha po jednotném rytmu logickém, vysvětluje i tyranského ducha jeho „Contrat social“, jehož se hrozí tolik moderních lidí. Jest to dílo republikána zdvojeného ženevským protestantem — to vysvětluje mnoho. Ale ne všecko: jest to především politická romance z básněná básníkem-hudebníkem, jemuž zněla neustále v nitru táž melodie, po každé jen jinak harmonisovaná — a zde přeložená do tóniny dorské.

Rousseauovi jde zde o nejsilnější pokud možno výraz všeobecné vůle: jednotlivec se svým sklonem odlišovati se musí býti potlačen. Všeobecná vůle — to jest většina — ukládá každému zákon občanský, politický i náboženský; rozhoduje o všem, také o otázkách svědomí; ona stanoví články občanského náboženství, jímž pod trestem smrti musí řídit se příslušníci státu: ona dekretuje závazně existenci Boha, víru v budoucí život, v odměnu dobrých a v potrestání zlých. Všecko, co má jednotlivec, jest jen částí věci veřejné, a užívá toho jen postoupením; vlastníkem všeho jest stát; jednotlivec není před ním ničím. Stát stará se o jeho spásu a vnutí mu ji po případě i proti vůli jeho.

„Kdokoli bude se zpěčovati býti poslušen vůle všeobecné, bude k tomu donucen hmotně; bude přinucen, aby byl svoboděn — on le forcera d' être libre.“

Zde stojí u konečné kulturní myšlenky Rousseauovy, která karikuje již samu sebe. Jednoty, po níž celý život tolik toužil, dosahuje v „Smlouvě společenské“ nakonec číře vnějškově a mechanicky. On, který začínal jako krajní individualista, končí zde jako komunista; on, jenž nechtěl znáti z počátku společnost než jako překážku životní celosti a plnosti, dekretuje ji nyní ve formě krajně dogmatické. Kolo jest proběhnuto! Rousseau, který začal jako nenávisník kultury, končí jako zákonodárce státní všemohoucnosti.

Neklam se tedy nikdo: Rousseau není ničitel kultury, nýbrž tvůrce nových jejích forem; jeho „cit“ nebo „instinkt“ není nic tak prostého, jak se sám domníval: již to, že si jej Rousseau uvědomuje v odporu k rozumu a překonáním rozumu, ukazuje, že jest zde reflexe, že zde stojí před čímsi odvozeným a složitým. Jeho *belle-âme*, jeho přírodní dítě, jest kulturní výtvar stejně jako *bel-esprit* jeho odpůrců. Jeho naturism¹ jest *styl* právě jako klasicismus; a Rousseau má dogmata jako je měli jeho odpůrci, ale dogmata ta jsou jiná a formulují na tu dobu nové a bezejmenné posud potřeby životní; jen v tom jest rozdíl mezi nimi.

Rousseau vycítil potřeby rodící se doby; poznal, že starý životní obsah zvětral a zkysl a že nový, nepojmenovaný a neutříděný posud, tísni se na jeho místo; a první ve své době třídil, organisoval, křtil a propagoval tento nový obsah životní. Jeho primitivism jest prostředek kulturní, metoda kulturní i zbroj kulturní — ne návrat v divošství.

Rousseau rozšířil duši lidskou a chvílemi zdá se ti až, že nadál ji novými orgány; jistě však rozvázal její vzlet, tak dlouho poutaný. Svou nečasovou schopností sníti, svou vlohou k citovosti a k obraznosti zasnoubil duši latinsko-románskou s duší germánskou; romantický kosmopolitismus devatenáctého věku má zde svůj počátek.

1 - Slovo to jest z doby Rousseauovy; užívá ho na příklad Joseph Marie Chénier.

Rousseau stvořil nové formy citění, nové formy víry, novou poesii, nový lyrismus. Tužba po nekonečnosti, tak charakteristická vši době moderní, ztělesnila se v něm i v tom, co měla heroického, i v tom, co měla bolestného a churavého. „Kdyby i všechny mé sny staly se skutečností, nepostačily by mně; byl bych dále tvořil obrazy, snil, toužil. Nalézal jsem v sobě nevysvětlitelné prázdno, jež nic nemohlo by vyplniti, jakýsi vzlet srdce za jiného druhu požitkem, o němž jsem neměl představy a jehož potřebu přece jsem cítil.“ Lessing vyslovil skoro současně tutéž bolestnou touhu, totéž spění za nekonečnem; ale u něho byla to touha rozumová a badatelská, a proto, třebaš vášnivá, přece chladná a theoretická. U Rousseaua jest to však sama rána jeho srdce, stále se nitící a rozhořivající; jsou to muka mystika, tráveného vnitřním žářem a žíznicího po pramenech vody živé, po lásce, jaké svět nechová. Rousseau nalezl melodii, již rozváděla pak a překládala všechna skoro veliká lyrika francouzská devatenáctého věku, Lamartine jako Musset a Verlaine jako Baudelaire; z tohoto nemocného zmučeného člověka tryskal život, kde z jiných, zdravých a silných zdánlivě, chechtala se pustým mrtvolným šklebem neplodná poušť duše a srdce. Jeho „Konfese“ jsou kniha jedinečné síly životní, života uvězněného i v utrpení, i v blátě; celá širá barevná společenská paleta jiných nechovala v sobě tolik světla, kolik tryskalo ho a zpívalo ho zpod chudé poutnické hole tohoto štvance a psance. Jest pravda snad, že „Konfese“ ukazují ze života jen slzy a bláto; ale toto bláto bylo oplodněné slzami a podobá se proto tomu svatému blátu, které zbývá po potopě, po veliké katastrofě světové: jsou v něm zárodky nového života a voní již vši příští teplou vegetací, jež z něho brzy vypučí.

Jeho nitro bylo rozebrané a plné svárů a odtud plynula jeho neobyčejně živá touha po jednotě, odtud i to, co činí jeho sílu a význam spisovatelský: *uvědomění si rytmu a jeho léčivé jednotlivé moci*. Rousseau jest ve francouzské literatuře tvůrcem nového rytmu, rytmu jako síly, která váže rozpory a překlenuje vnitřní propasti. Jeho dílo jest dvojité: na jedné straně stojí inspirace heroická, protestantská a starořímská, knihy logického řádu a mravní kázně, ve formě přísně seřetěžené a vyhocené do kategorických maxim, tak „Smlouva spo-

lečenská“, tak „Emil“; na druhé straně nota patheticky melancholická, vegetativně snívá, dřimotná a idylická, oddaná dojmům a náladám, filosofie často zoufalé, tak větší část „Nové Héloisy“ a „Konfesí“, tak „Rêveries“ a „Dialogues“. A toto dvojité dílo váže ve vnitřní jednotu jedině rytmus a jeho kult všude stejně vášnivý; Rousseau první ve francouzské próze rozvádí životní disonance v hudební harmonii; hudební myšlenka jemu prvním jest vykupitelkou z chaosu, muk a tísně života empirického; v tomto mediu setkávají se u něho a vyrovnávají se u něho po prvé všechny rozpory.

Tim a v tomto smyslu jest zakladatel moderní prózy francouzské. Jako on a po něm i Bernardin de Saint-Pierre i Chateaubriand i Flaubert jednotí hudebně nesmírná disonanční rozpětí svého nitra, dualismu smyslnosti a snu, vášně a touhy, skutečnosti a ideálu. Od něho počínajíc ustupuje všude vnějškový a čirě logický, ano i zrakově dojmový popis popisu hudebnímu, to jest takovému, který podává za soubor vlastností a znaků melodický symbol a harmonickou rovnomocninu jako samostatný, charakteristicky krásný útvar slovný. Před Rousseauem maluje se výlučně zrakem, to jest referuje se prostě a přesně o vnějším světě, po něm maluje se sluchově: nepřevádí se a nepřekládá se příroda, nýbrž *jest znova vytvářena* ze samé látky slovné, rytmy, caesurami, aliteracemi. Nevypravuje se již o vnějšcích faktech, jsou vyvolávána nyní hudební transposicí. Skladem sil rytmických a melodických, tkání asonancí a aliterací tvoří se hudebně slovný organism, který má svou absolutní uměleckou pravdu a platnost mimo vnějškový předmět nebo děj, jenž klesá na pouhý podnět nebo záminku. Vnější svět hodnotí se odtud ne logicky, nýbrž hudebně, ne linií, nýbrž barvou; a tato barva není něco, co lpí na věcech, nýbrž jest sám výtrysk duše hudebně trpící a toužící.

Nepomíjivou cenou Rousseauovou jest, že hájil a obhájil práva duše a její spontánnosti, vnitřní síly a vývojných možností proti bezduché mechanické rutině své doby, proti jejímu malodušnému materialismu a specialismu. Věřil v duši lidskou a věrou tou na-

růstala jí křídla. Položil základy básnické nauky o osobnosti lidské. Abstraktní rozumový klasický typ lidský odchází a místo jeho zaujímá individuum, jedinec vědomý si své jedinečnosti a přece toužící za ní, jedinec mučený svou obrazností, svým sněním i svými — nervy. Od něho datuje se v literatuře hudba větná, snění, příroda, sebezpozorování, sebemučení; ale i smyslům dostává se, což jejich jest: nikdo po něm neodvažuje se již oddělovati ducha od srdce, duši od těla. Naučil hovořiti o věcech duchovních se zvláštní vlhkou smyslností a něhou jako o věcech, jichž kořeny tkví v krvi; a naopak zduchovnil děje sensualistické a v době suché, střízlivé, brutálně rozkošnické smyslnosti vrátil jim jejich původní velký smysl. První své idee zpíval, kde jiní je posud hlásali, a od něho počínajíc chápali lidé, že nejsou při tomto úkonu lhostejné ani rty, jejich barva, vůně, svěžest a úsměv. Celý život, na chvíli zase sjednocený, vlní se jako hladina tajemného moře před zrakem básnickým a zve k plavbám conquistadorským.

Bezduché mechanické pokrokářství a osvětářství ohrožuje i nás dnes — proto jest Rousseau tak časový a drahý nám všem, i těm, kdož jej kritizujeme a z části odmítáme. Dnes mnohem více než za dob Rousseauových rozmohla se a vítězí všude hmotná civilizace, stupňuje se dělba práce, pokračuje specialisace všeho druhu. Vůči nim třeba jest znova zbrojiti duši lidskou, stupňovati její vnitřní expansivnost, nadáti ji věrou v novou tvůrčí sílu a v nové tvůrčí možnosti i nemožnosti . . . V stoupajícím blahobytu hmotném, ve hluku a rachotu strojů nesmí býti přeslechnuta otázka: Stává se tím vším duše lidská šťastnější? A lepší? A předem větší a silnější?

Rousseau³ první vyposlouchal tuto tajemnou otázku ze své doby a hledal² na ni v bolestech a křečích odpověď.

Slovo Ježíše Krista: „Co platno, byť člověk celý svět získal a na duši své újmu trpěl“ bylo v něm svým způsobem oslaveno.